

Mađarska varijanta arhitekture secesije u Subotici

Krajem prošlog i u prvoj deceniji našeg veka Subotica je prvo treći a zatim četvrti grad po veličini u tadašnjoj Mađarskoj. Grad se intenzivno razvija, i u nešto ranije izgrađenu strukturu historicizma, usađuju nekoliko imponantnih građevina javne namene. Ove, kitnjaste palate u mnogo čemu odudaraju od prethodno nastalih, a razlikuju se i od potonjih. Nalaze se u jezgri Subotice i uz obalu jezera Palić.

Doba njihovog nastanka poklapa se sa vremenom prodora arhitekture secesije u ove krajeve. Reč »secesija« kao oznaka za jedan period razvoja arhitekture može se prihvatiti, ali ona nikako ne ukazuje na veze sa bečkom secesijom. Prema tome, termin »mađarska varijanta« (ili čest termin »nacionalni stil«), označava specifična obeležja grupe objekata koji nastaju od 1891. do 1914. Te građevine dela su Lehnera (Lechner Ödön, 1845—1914), njegovih sledbenika i grupe mlađih arhitekata koje je primer Lehnera podstakao na dalja istraživanja.

»U Beču je retko ko od mađarskih umetnika secesije učio«,¹ a sama zbivanja u umetnosti, na tlu Mađarske, uoči javljanja secesije obeležena su velikim i sveobuhvatnim Milenijumskim slavljem (1896). Lehner u autobiografiji ističe da je pod francuskim utjecajem dobio želju za stvaranjem »nacionalnog stila«, a Valter Krein (Walter Crane, 1845—1915), engleski dizajner oktobra 1900. u Budimpešti drži predavanje »Govor linije«. Njegov uticaj je znatan u tada formiranoj umetničkoj koloniji (Gödöllö), koja se oslanja na preraphaelite, a Kreinova knjiga »Linija i forma« (Line and form, 1900) u mađarskom prevodu javlja se 1910. Izložba britanske primenjene umetnosti u Budimpešti izazvala je veliko interesovanje i arh. Špigel (Spiegel Frigyes) u svome prikazu posebno ističe nameštaj Mekintoševih i rad centra u Glazgovu. Putuje se mnogo u Nemačku i Fran-

cusku, a u »deceniji koja je prethodila I. svetskom ratu na poglede najistaknutijih predstavnika mađarske arhitekture značajno je uticao kolektivni rad arhitektonskog tria: Herman Gesellius (1874—1916), Armas Lindgren (1874—1929) i Eliel Saarinen (1873—1950), finski paviljon 1900. na pariskoj svetskoj izložbi³ i druga arhitektonska iskustva Evrope, naravno sa izvesnim zakašnjem.

Uz pomenute, evidentan je i uticaj bečkih zbivanja, naročito Ota Vagnera (Otto Wagner, 1841—1918), koji se ogleda u stvaralaštvu Geze Karmana, Djule Ulmana i Emila Vidora a nešto ranije i u delima Šandora Aignera (1857—1912), koji je projektovao zgradu Suda u tadašnjem V. Bečkereku (Zrenjanin) godine 1905.

Ipak, specifično u zaostavštini mađarske arhitekture u decenijama na prelazu vekova, ogleda se u nastojanjima grupe arhitekata koje predvodi Lehner. Najzanimljiviji objekti u Subotici, također su dela Lehnera, odnosno njegovih saradnika i sledbenika te vojvođanskog arhitekta Ferenc J. Rajhla.

U gradskom jezgri Subotice, najveći deo građevina projektovani su lokalni majstori Geza Kocka, Titus Mačković, Mačaš Šalga, Djula Vali, Leo Štrasburger i nekoliko inženjera sa strane, gotovo u jednom dahu od 1880. do prvih godina našega stoleća. Uz baroknu katedralu i klasicistično pozorište, sve ostale mahom jednospratne i ređe dvospratne palate građene su u tada omiljenoj eklektici. Među tim »neo« renesansnim, katkad baroknim i gotičkim fasadama, nekoliko zgrada privlači pažnju veoma skladnim proporcijama i odmerenom dekoracijom svojih pročelja. Ali, osnovni ton centru daju snažni akcenti građevina koje su nastale u pomenutoj »mađarskoj varijanti« arhitektonskih previranja na ovome području.

Tačno u središtu grada nalazi se monumentalna gradska kuća, svega 300 m severnije slikovita građevina sinagoge. Također u centru su još zgrada Likovnog susreta (bivša »Rajhl« palata), jedna od nekoliko subotičkih zgrada građениh za banke i par manjih stambe-

¹ Bernáth Mária, A szecesszió művészetének kialakulása és jellemzői az Osztrák-Magyar Monarchiában, Helikon (Világirodalmi figyelő) Budapest, 1969/1, str. 74.

² Spiegel Frigyes, Brit iparművészet Budapesten, Magyar Ipar Művészet, V. 1902, máj. 3, str. 97—106.

³ Merényi Ferenc, A magyar építészet 1867—1967, Budapest 1969, str. 40.

D. Jakab — M. Komor, SINAGOGA, Subotica (1902), detalj
Foto: I. Stojko

D. Jakab — M. Komor, SINAGOGA, Subotica (1902), detalj
Foto: I. Stojko

nih zgrada. Uz obalu jezera Palić izgrađeno je nekoliko objekata, među kojima se ističu: vodotoranj, velika terasa i »žensko kupalište«.

Prva građevina koju treba pomenuti je »Leović palata« nedaleko željezničke stanice izgrađena 1893. po projektima Lehnera u vreme kada on gradi svoje kapitalno delo Muzej primenjenih umetnosti u Budimpešti (1893—1897), insistirajući na unošenju nacionalnih motiva u arhitekturu. Subotička građevina zrači još Lehnerova sećanja na francuske stare dvorce, ali krov već treperi žolnajičevim bojama i kupola je srodna peštanskoj. Udruživši se sa čuvenim fabrikantom keramike Miklošem Žolnai iz Pečuja, Lehner svoje zgrade, ubrzo, prekriva živopisnom ornamentikom temeljenom na folkloru. Do 1900. godine u toj ornamentici još su česti istočnjački motivi, a nešto kasnije — zaslugom etnologa, istraživača narodnog blaga — dekoracija će postati autentičnija. Ipak, značajnija strana Lehnerove delatnosti je istraživanje odgovarajućih materijala, konstrukcija i funkcionalnijih tlocrta u skladu sa potrebama vremena. Na palati Leović fasada je čista, fugovana, cigla kao i na sledećem, najboljem ostvarenju Lehnera — Geološkom institutu u Budimpešti (1898—1899). Cigla, keramika, kovano željezo kao spolj-

ne oznake objekata sa funkcionalnim enterijerima, razigrane mase koje propagira Lehner u svojoj sredini, pored težnje za nacionalnim obeležjima biće karakteristične i za dela njegovih sledbenika.

Sinagoga, završena oktobra 1902. godine, delo je saradnika Lehnerovih, arhitekata Dezea Jakaba (Jakab Dezsö, 1864—1932) i Marcela Komora (Komor Marcell, 1868—1944), koje su Subotičani često angažovali. Projekat subotičke sinagoge izrađen je ranije (1900) povodom konkursa za jevrejsku bogomolju u Segedinu. Pravo izvođenja dobio je tamo konzervativniji projekat Lipota Baumhorna (1860—1932), koji je projektovao riječku (1902) i novosadsku (1903) sinagogu. Projekat Jakaba i Komora, otkupljen je za Suboticu bez konkursa i sa neznatnim izmenama realizovan. »Sem umetničke, estetske i materijalne vrednosti, objekat je i u konstruktivnom pogledu jedinstven i veoma redak u našim krajevima. Tesarska konstrukcija kupole je pravo inženjersko i zanatsko remek-delo, a sekundarna konstrukcija unutrašnjih kupola i svodova od »rabitz«-konstrukcije sa nekom vrstom armiranobetonskih rebara predstavlja pravu retkost u našim krajevima i s obzirom na vreme izgradnje (1902. godina) avangardni, a u isto vreme i veoma uspešan poduhvat«, kaže dr

Oskar Hrabovski,⁴ prilikom ekspertize izvršene u danas veoma trošnoj zgradi. Sinagoga je neosporno jedna od prvih, modernih građevina te vrste u nas. Nad osnovom upisanog krsta diže se skladna i proporcionalna zgrada sa četiri manje kupole i središnjom, dominirajućom kupolom u prečniku od 25 metara, koja se oslanja na željeznu konstrukciju i osam vitkih stubova. Pored niza prozora u kupoli dnevno svetlo obezbeđuju četiri ogromne rozete i veći broj prozora u prizemlju. Svi prozorski otvori opremljeni su veoma uspelim vitražima Mikše Rota (Róth Miksa, 1865—1944). Zgrada u blagom ritmu izrasta do vrha kupole (45 m) a dekoracija na fasadama je veoma umerena, potcrtava konstruktivne elemente i naglašava portale, prozore i čipkaste atike. Koloristički akcentat su suvo presovane crvene cigle i treperave površine kupola obloženih žolnacrepovima.

Svega dve godine kasnije (1904) završena je tzv. »Rajhlova palata« (danas zgrada galerije Likovni susret). Podigao ju je i projektovao kao svoj dom Ferenc Rajhl (Raichle J. Ferenc, 1869—1960), rođen u bačkom gradiću Apatinu. Više od jedne decenije živio je i stvarao u Subotici, ali mu je ova palata najvrednije delo i jedno od najuspelijih ostvarenja mađarske varijante secesije uopšte.

Ishodište Rajhlove umetnosti je neosporno delo Lehera, ali je palata upečatljiva, lična kreacija jednog autentičnog umetnika, koja duhom ali ne oblicima asocira na velikog Gaudija iz Barcelone. Rajhlov dom i Gaudijeve Casa Battló i Casa Milá, građene su istovremeno. Rajhl je svoj objekat završio nešto ranije, ali upoređenja te vrste svakako nisu potrebna. Ono što je zajedničko obojici, to je nevezanost za uzore, maštovito komponovanje celovitosti dela arhitekture i skulpture u isti mah. Sve, od zatalasane atike, živahnog kolorita i razigranih masa do kovanog željeza u imponantnom portalu koji je spretno uvučen u telo zgrade tako da igra svetla i senke dolazi do punog izražaja, svedoči o kreativnom naponu u tački usijanjanja. Zgrada nije velika, ali daje utisak monumentalnosti, enterijeri su veoma funkcionalni i velika je šteta da o mobilijaru i ostalim elementima unutrašnjih prostora imamo samo maglovite predstave.⁵

⁴ Dr inž. arh. Oskar Hrabovski, Izveštaj o izvršenom pregledu i ekspertizi o stanju konstrukcije zgrade sinagoge u Subotici, 25. IX 1976 (Arhiv Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, br. 01-480/3 od 29. IX 1976).

⁵ Pod naslovom »Palata kulture — muzej«, povodom dražbe na kojoj su prodane slike, nameštaj, umetnički predmeti, a kasnije i sama kuća, nepoznati autor daje opis raskošnih enterijera Rajhlove kuće. Ističe vrednost objekta, prefinjeni ukus Ferenc Rajhla i predlaže gradu da kuću, kompletno sa uređenjem enterijera, otkupi i preuredi za muzej (Danas je zgrada galerija). *Délmagyarország*, 1908, sz. 2.

D. Jakab — M. Komor, *SINAGOGA, Subotica (1902)*, bočni portal. Foto: I. Stojko

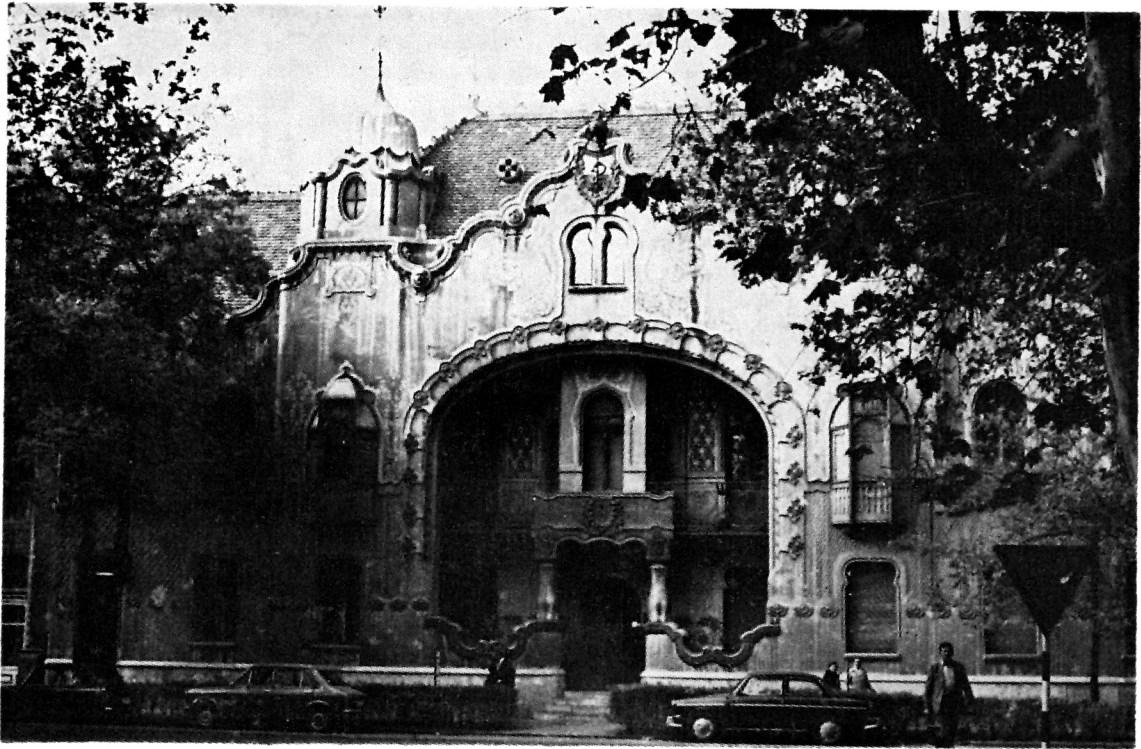
Rajhl je neosporno raspolagao neiscrpnom maštom, svestranim znanjima i nadarenošću, ogromnom energijom, ukusom i smelošću hazardera, boema. Bio je arhitekta, školovan u Budimpešti gde je diplomirao 1891. godine. Putovao je pretežno po Nemačkoj i svakako je upoznao Darmštadt. Projektovao je zgrade, bio građevinski preduzimač, trgovac svinjama, fabrikant cigle i kolekcionar umetničkih predmeta, zaljubljen u Daleki istok.

Palata »Rajhl« prva je u nizu sličnih, ali manje uspehlih, »lehnerovskih« projekata ovog umetnika. Pre nje pa čak i u isto vreme on je projektovao eklektičke zgrade i neogotsku crkvu. Godine 1903. kada u jednom dahu u neshvatljivo kratkom vremenu projektuje svoju kuću,⁶ Rajhl radi planove i za dvorac u Aleksi Šantiću za župana bačbodroške županije Karolja Fernbaha, očigledno pod uticajem svojih darmštatskih viđenja. U svojoj palati, raskošno opremljenoj, boravio je veoma kratko. Nakon finansijskog kraha zgrada i dragocenosti u njoj prodati su na dražbi, a Rajhl sa porodicom prelazi u Segedin gde na svoj način projektuje još nekoliko zgrada.

Kada je u oči I. svetskog rata prešao u Budimpeštu, pa sve do svoje smrti 1960. godine, nije više projekto-

Ferenc J. Raichle, ZGRADA LIKOVNOG SUSRETA, Subotica (1904) — Foto: I. Stojko

vao ni jedan objekat koji bi se posebno isticao. Donedavno čak i godina njegove smrti nije se znala, štampa ga je detaljnije pomenula poslednji put kada mu je palata otišla »na doboš«.

Komor i Jakab imali su daleko više sreće. Na konkursu za subotičku gradsku kuću dobijaju prvu nagradu. Rajhl je tek treći, ali ispred tada dobro poznatih imena. Na ovaj način Komor i Jakab, pored gradske kuće, dobijaju još nekoliko značajnih poslova, a Rajhl se trajno gubi.

Gradska kuća je projektovana 1907. godine, izgrađena 1908—1910, ali je zbog radova na opremanju enterijera konačno završena tek 1912. kao izvanredan primer sinteze arhitekture i umetničkih zanata, spomenik jednoga vremena. Ta ogromna građevina dominira centrom Subotice. Uprkos secesijskom šarenilu žolnai-keramike, tihi ritam masa i toranj sa proporcijama, koje ga čine skladnim akcentom celine, daju gradskoj kući dostojanstvo nekada administrativnog jezgra sveukupnog života grada. Enterijeri su veoma raskošno oprem-

ljeni. Dominiraju ukrasi (eozin) tvornice Žolnai, drvo i kovano željezo, vitraži Mikše Rota i veliki broj maštovitih detalja (mesingane svetiljke, brave i okovi na vratima, nameštaj u ogromnoj čekaonici za stranke i u tri većnice itd.). Projektujući skoro svaki detalj i u saradnji sa brojnim umetnicima, Deže Jakab je ostvario estetsko jedinstvo, a Komor je veoma studiozno oblikovao izuzetno funkcionalnu celinu od preko tri stotine raznih manjih i većih prostorija namenjenih raznovrsnoj delatnosti od svečanih, pompoznih većnica do stepeništa i zatvorskih ćelija.

Njihov je projekat i zgrada banke (danas poslovница »Putnik«). Projekat je rađen skoro istovremeno sa radovima na gradskoj kući, ali su onde mase veoma razigrane i dekoracijom žolnai-keramike naglašene. Pored dva velika medaljona sa košnicama (simbolima štednje), motivi pozajmljeni iz narodne umetnosti teku po vencu i rubovima atika i uokviravaju sve prozorske otvore. Mnoštvo bogato profiliranih traka i cvetnih medaljona od keramike na fasadama dopunjavaju još i četiri balkona čije su čipkaste, željezne ograde ispunjene srcolikim motivima.

Ta zgrada novčanog zavoda imala je poslovnom prostoru namenjeno prizemlje i polusprat, dok su na dva sprata komforni stanovi. Današnji, centralni ulaz naknadno je probijen i nije u skladu sa zgradom i njenim prvobitnim izgledom.

Kako je ova banka smatrana uspelim spojem skladnog i reprezentativnog objekta i modernog poslovnog prostora, skoro identičnu građevinu radili su Jakab i Komor i za Temišvar u Rumuniji. Temišvarska banka

⁶ Pod br. 131-2/903. u Državnom arhivu u Subotici čuva se zapisnik Senata od 24. januara 1903. kada je odbijena molba Rajhla za gradnju svoje kuće. Prema projektu koji je sačuvan zgrada je planirana na prostoru danas postojeće i susedne zgrade. Nakon mesec dana, 24. februara 1903. Senat po novom projektu odobrava gradnju sa napomenom: »...prikazani projekat u estetskom pogledu ne samo da je bez zamerke nego je baš sa strane lepote poželjno njegovo izvođenje« (153/903). Sačuvani projekat i postojeća zgrada se u potpunosti razlikuju i nemaju dodirnih tačaka.

je skromnije izdanje subotičke (1908) i nema velikih zastakljenih površina u prizemlju i poluspratu, koje su u Subotici omogućavale uvid u radne prostore banke sa tada veoma živog šetališta.

Svi napred pomenuti objekti inspirisani su Lehnerovim ostvarenjima i njegovim nastojanjima da kreira »mađarski stil« u arhitekturi. Tih godina arhitekti se još uvek, pretežno, bave oblikovanjem fasada. Lehner je vršio pokušaje uklapanja folklornih motiva u izgled fasade, ali je istovremeno gradio modernije oblike i skretao pažnju na značaj funkcije objekta: »Ono, što se do sada smatralo prirodnim a uzgrednim: pravilne, životnim uslovima i potrebama odgovarajuće osnove, sada su od primarnog značaja, čak ishodište«.7

Komor i Jakab su u Subotici to pravilo primenjivali dosledno, a u dekoraciji sve su više čistili arsenal svojih ornamenata istočnjačkih primesa.8 Njihovi objekti, ovde, moderne su građevine skladnih proporcija, umereno dekorisane pa ipak raskošne i veoma funkcionalne arhitektonske kreacije.

Rajhlova subotička i njoj slične segedinske palate, iako u grupi »lehnerovskih objekata«, imaju osobenih belega koji ih izdvajaju u specifično delo jednog maštovitog individualca, neimara koji je valjda jedan od poslednjih majstora uoči nastanka moderne, funkcionalne i često bezlične arhitekture.

Komor i Jakab, iako ne pripadaju mladoj generaciji koja na temeljima Lehnerovih pouka izučava suštinske poruke seoske arhitekture, uspeali su u zgradama kraj jezera Palić da im se uspešno pridruže.

Već u prvoj deceniji našega stoleća grupa mladih nezadovoljnika postignutim obilazi sela i proučava narodnu arhitekturu. Najagilniji među njima je Karolj Kos (Kós Károly, 1883—). Ta se grupa, podstaknuta izložbom britanskog dizajna (1902), oduševljava seoskom arhitekturom erdeljskih Sekelja, konstrukcijama i formama njihovih drevnih građevina. Jedan od najlepših primera primene tamo stečenih iskustava biće zgrade u peštanskom zoološkom vrtu (Kos-Zrumecki 1908—1912).

Drugu grupu, koja je bliža modernoj, evropskoj arhitekturi, predvodi, kasnije čuveni arhitekta Bela Lajta (1875—1920).

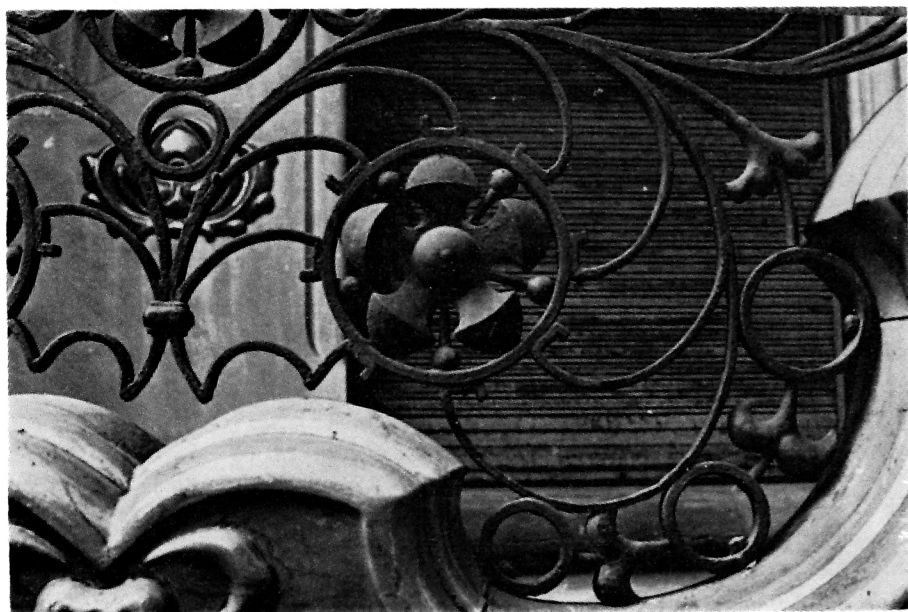
Komor i Jakab, uključili su se u nastojanja prve grupe, što se blagotvorno odrazilo na njihove građevine u sklopu letovališta Palić. Na konkursu, raspisanom 1909. prihvaćeni su njihovi projekti za izvođenje. U julu mesecu 1911. završeni su »vodotoranj« i »velika terasa«, »žensko kupalište« i sam park, tako da je ceo kompleks, izrađen po projektima pomenutih arhitekata, predat na upotrebu u okviru svečanosti otvaranja subotičke gradske kuće 15. septembra 1912. godine.

Prema tome Subotica je istovremeno dobila najveći objekat »lehnerovske varijante« i palićki ansambl modernih nastojanja koji otvara vidike prema čistoj i funkcionalnoj arhitekturi XX veka, ali sa jasnim i dominirajućim pečatom maštovitog umetnika.

»Vodotoranj«, smešten na ulazu u park, funkcionalan je objekat, atraktivnog oblika erdeljskih tornjeva i slikovitih kapija sa vidljivim i naglašenim konstruktivnim elementima, koji su i sami po sebi dekorativni.

7 Merényi Ferenc, pomenuto delo, str. 50. citat iz autobiografije Lehnera (Lechner Ödön, Őnéletrajzi vázlat, A HAZ, 1911 (IV).

8 Lehnerove građevine pa i njegovih sledbenika u početku su opterećene ornamentikom Istoka. »Svoja istraživanja usmerio je azijskim (persijskim i indijskim) umetnostima, smatrajući putokazom, tamo do monumentalnosti izdignuto narodno graditeljstvo, u vlastitim nastojanjima da narodne motive usadi u monumentalnu arhitekturu.« (Merényi F., pomenuto delo, str. 50).

Ferenc Raichle, ZGRADA LI-KOVNOG SUSRETA — (1904) Subotica. Foto: I. Stojko

*D. Jakab — M. Komor, GRADSKA KUĆA, Subotica (1908—
—1910), Foto: I. Stojko*

Od tornja, tri zraka (staze) polaze ka »ženskom kupalištu«, »velikoj terasi« i lečilištu.

»Žensko kupalište« (danas restaurirano i zaštićeno) smešteno je na obali jezera, na platformi iznad vode, izrađeno je od drveta i asocira na seoske, niske kuće, uklapajući se nenametljivo u ambijent, bez mnogo ukrasnih detalja. Prijatan utisak dobija se usklađenošću bačke ravnice, horizontale vodene površine nad kojom se proteže građevina čiju monotoniju uspešno razbijaju kopljaste vertikale dekorativnih akcenata i središnji masivniji krov nad ulazom.

»Velika terasa«, ispozantni ugostiteljski objekat sa dve ogromne terase i velikim lučnim prolazom po sredini zgrade, imponuje razigranim krovnim volumenima, erkelima, spratnim terasama i mnoštvom raznih prozorskih otvora. Poseban akcenat je obrađeno drvo koje dominira zgradom i rezbareno je sa ukusom,

koristeći se čuvenim motivima sekeljske narodne umetnosti.

Sve tri zgrade veoma se lepo uklapaju u zelenilo parka i primer su maštovitih, funkcionalnih objekata namenjenih odmoru i bez obzira na to što su rađeni za potrebe prethodnih generacija, mogu poslužiti savremenim projektantima rekreacionih objekata. Ceo palički stari kompleks može poslužiti kao uzor uklapanja objekata u pejzaž i stvaranja harmoničnih celina prirode i ljudskih tvorevina u njoj.

Sticajem prilika Subotica je pretežno u jednoj deceniji dobila nekoliko građevina (veći deo pomenutih su zaštićeni spomenici kulture), koje ilustruju jedan zanimljiv kreativni napor u arhitekturi na prelazu veka. Od prvih zgrada, koje su više zanimljive po htenju, stižemo do realizacija koje su vesnik novih stremljenja.

Funkciji podređeni tlocrti, često asimetrični sklopovi masa i zarigrane zidne površine, erkeli i balkoni, čipkaste atike i talasanje krovova, kolorit žolnai — keramike i materijali koji plene pažnju gledaoca vlastitim strukturalnim i bojenim vrednostima, konstrukcije koje nagoveštavaju vek tehnike, upečatljivi su detalji pomenutih subotičkih spomenika. Pored toga što su dokumenti vremena i primeri jedne zanimljive »va-

rijante« u arhitekturi, oni su i vrednosti sve bliže i milije čoveku koga nadrastaju suvoparne gromade, često konfekcijske arhitekture našeg užurbanog trenutka. Sinteza arhitekture i umetničkih zanata, ostvarena na njima, po ukusu toga vremena, mogla bi biti podsticaj za sintezom na građevinama koje mi podižemo kao spomene na ovo vreme u amanet onima koji dolaze.

LA VARIANTE HONGROISE DE L'ARCHITECTURE DE SÉCESSION À SUBOTICA

Au cours de l'édification intensifiée du centre de la ville de Subotica, vers la fin du siècle dernier et pendant les premières dix années du XXe siècle quelques constructions ont été incorporées dans la structure eclectique. Ces bâtiments, dans la plupart des cas très ornés, diffèrent sur beaucoup de points de ceux qui ont été bâtis antérieurement ou ultérieurement.

Le premier bâtiment parmi eux date de 1893 et vers les années 1910 nous pouvons déjà identifier deux variantes de ce qu'on appelle «le style hongrois».

«Le palais Leović» de 1893 est une oeuvre de l'architecte Lechner Odón (1894—1914) qui, après son retour d'un séjour d'études en France, insiste sur l'apport des motifs nationaux à l'architecture. Lechner, en s'associant à l'artiste Mikloš Zolnai de Pečuh, le fameux fabricant de céramique, bientôt couvre ses constructions d'une ornementation pittoresque issue du folklore. Jusqu'à 1900 cette ornementation est encore souvent remplie de motifs orientaux; un peu plus tard — grâce aux ethnologues, chercheurs des richesses nationales — la décoration se fait plus authentique.

Lechner et ses successeurs, quoiqu'ayant marqué quelque fois leurs édifices d'une décoration trop luxueuse, n'ont pas négligé leur fonction et, en plus, ils choisissaient avec beaucoup de soin les matériaux adéquats et s'efforçaient d'édifier d'une manière autant moderne que possible. C'est ainsi qu'est apparue la Synagogue de Subotica en 1902, la première église juive en Hongrie de cette époque qui est, par sa construction, moderne, harmonieuse et décorée sans outrances. A côté du «palais Leović» construit en même temps et avec les mêmes traits stylistiques que le fameux Musée des arts appliqués à Budapest, mais dans une variante plus modeste, la Synagogue, elle aussi, peut figurer parmi les oeuvres plus réussies de la sécession hongroise.

Ses architectes sont Jakob Dezsö (1846—1932) et Komor Marcell (1868—1944) qui ont construit en commun la maison de ville de Subotica (1908—1910) et une banque, édifée en même temps. Les deux bâtiments se signalent par une bonne utilisation de l'espace, par une décoration plus modeste, et la maison de ville excelle spécialement dans ses proportions et dans une synthèse de l'architecture et de l'artisanat artistique. Jakob et Komor travaillent souvent pour Subotica jusqu'à la guerre, et puisqu'ils sont les adhérents directs et les assistants de Lechner ils construisent surtout par sa méthode les bâtiments fonctionnels avec beaucoup d'applications en céramique ce qui produit un effet de décoration surchargée; les intérieurs sont également très luxueux.

A côté de ces deux il faut spécialement accentuer l'existence d'un personnage toujours énigmatique, celle de François J. Raichle (1869—1960), un architecte très inspiré, d'origine d'Apatin, une petite ville de la Bačka. Pendant qu'il vivait

à Subotica il a construit, à côté de beaucoup d'autres édifices, sa propre maison dans le style de Lechner qui est très réussie par son attrayance et par son harmonie extraordinaire de l'édifice et de la décoration.

Le «palais de Raichle», sans doute, fait partie intégrante du groupe le plus réussi de la variante nationale de la sécession.

Bien que Lechner soit très respecté comme le maître et comme l'initiateur, parmi ses adhérents naissent les jeunes révoltés qui prennent le chemin où se développe l'architecture hongroise.

A côté de Béla Lajta (1875—1920), bientôt devenu l'initiateur de l'architecture moderne en Hongrie, apparaît un groupe de jeunes, avec Kós Károly (1883—) à la tête. Ils s'inspirent de l'architecture anglaise, après le succès d'une exposition du dessin britannique qui a eu lieu à Budapest en 1902; aussi étudient-ils plus profondément l'architecture populaire que leurs prédécesseurs.

Pour eux, les éléments décoratifs sont d'une importance secondaire, tandis que la vraie source de leur inspiration devient la vieille maison de campagne, les églises, les greniers, les maisons orientales et toutes les autres formes issues de l'expérience populaire. Partant du type transylvain et pannonien de la maison, bien informés sur ce qui se passe dans les grands centres, ils embrassent très vite l'architecture moderne.

Dans le cas de leurs meilleures réalisations, les caractéristiques de l'architecture ancienne de cette région, s'insèrent harmonieusement dans l'ensemble et les façades sont dépouillées de tout ce qui est superflu.

Sur les bâtiments de Subotica, ce nouveau courant des adhérents de Lechner se fait clairement ressentir. C'est pour cette raison que la valeur des édifices ici conservés mérite l'attention des chercheurs de l'architecture de la Vojvodina. Outre les belles maisons multicolores de Lechner, dix ans avant la guerre, Subotica obtient quelques édifices très modernes où il n'y a pas de céramique de Zolnai.

Pourtant à Subotica il y a plus d'édifices ornements de céramique et également plus de formes mises en relief par le coloris que dans les autres villes de la Vojvodina; ces édifices captivent par leur harmonie, par la gaieté des couleurs chaudes de la terre cuite, par la céramique.

Les architectes du courant susdit ont éveillé l'attention des spécialistes pour le bon sens et pour la beauté qui émanent de l'architecture populaire; de même ils ont utilisé les matériaux qui abondent dans cette région.

Peut-être la céramique de ces édifices pourrait-elle inciter les architectes contemporains de poétiser les colosses monotones qui de plus en plus envahissent les espaces, jadis pittoresques, des villes et des villages d'un plat-pays.